

Powieść jako mozaika gatunków

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2024.001>

Mamy przyjemność oddać w Państwa ręce numer „Litterariów” poświęcony gatunkowi tyleż dobrze znanemu, co przybierającemu wciąż nową postać. To już kolejna toruńska inicjatywa Katedry Teorii Literatury i Komparatystyki (Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Humanistyczny UMK) dotycząca właśnie powieści. Wcześniejsze to, przypomnijmy, dwie Międzynarodowe Konferencje Naukowe „Powieść dziś. Teorie, tradycje, interpretacje” (14–15 marca 2016) i „Powieść dziś 2. Gatunek/gatunki?” (17–18 maja 2021), Międzynarodowe Seminarium Genologiczne „Teorie i praktyki gatunku w ujęciu komparatystycznym”¹, monografia wieloautorska (Skubaczewska-Pniewska [&] Tuszyńska 2020) i, *last but not least*, zeszyt *Powieść kryminalna* („Litteraria Copernicana” 2021, nr 3). W niniejszym numerze prezentują swoje prace naukowe naukowcy z różnych ośrodków (czterech polskich i trzech zagranicznych), głównie filologowie – specjalizujący się w literaturze polskiej, angielskiej, niemieckiej i ukraińskiej.

Tym razem postanowiliśmy przyrzeć się relacjom powieści z innymi formami gatunkowymi, a zwłaszcza tendencji do ich włączania w struktury powieściowe, przetwarzania, parodiowania i przekształcania. Wyszliśmy z założenia, że właśnie szeroko rozumiana wielogatunkowość, która wyróżnia powieść na tle innych gatunków, umożliwia jej trwanie i ciągły rozwój mimo zmieniających się okoliczności kulturowych. Nie przypadkiem Michail Bachtin, apologeta dialogowości, polifonii i wielostylowości, a także autor koncepcji gatunków mowy, nazwał powieść „encyklopedią gatunków” (Bachtin 1982: 263). Parafrazując znane słowa Julii Kristevej o tekście jako mozaice cytatów (Kristeva 1983: 396), chciałoby się powiedzieć, że każda powieść jest zbudowana z mozaiki gatunków, jest wchłonięciem i przekształceniem innego gatunku. Teksty zamieszczone w naszym zeszycie ukazują tytułowe zagadnienie wielogatunkowości powieści z różnych perspektyw i pod różnymi kątami.

Główna część niniejszego tomu zawiera siedem artykułów, które są niczym literaturoznawczy papierek lakmusowy – dzięki nim zorientować się można, czym dzisiaj jest powieść i jakie utwory oraz zagadnienia są ważne dla autorów jako badaczy oraz jako czytelników. Refleksja obejmuje zarówno zagadnienia teoretyczne (z zakresu genologii i antropologii gatunku), jak i rozważania dotyczące konkretnych dzieł, w tym powieści najnowszych. Omawiane i interpretowane są utwory z XX i XXI wieku – te powszechnie znane,

¹ Cykl comiesięcznych spotkań – wykładów i dyskusji, które odbyły się w trybie online od marca 2021 do stycznia 2022 roku

jak i pozostające w lokalnej czytelniczej niszy; teksty będące realizacją typową dla medium druku, a także dzieła zbliżone do liberatury i związane z medium cyfrowym.

Pierwszy z prezentowanych artykułów stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, na czym dziś polega „siła powieści” (nawiązanie do książki Rogera Caillois) i pokazuje nie tylko wewnętrzną heterogeniczność, ale też społeczny oraz antropologiczny aspekt funkcjonowania tego gatunku. Powieść przetrwała liczne wieszczone jej „końce” między innymi dzięki umiejętności ciągłego mutowania i transformacji – co daje w rezultacie nie tyle jeden rozwijający się liniowo gatunek, ile (wzorowany na biologicznym) kład. Korwin-Piotrowska na przykładzie *Empuzjonu* Olgi Tokarczuk oraz *Imperium chmur* Jacka Dukaja pokazuje też łączenie w jednym dziele pozornych sprzeczności, jak odniesienia popkulturowe i wysokoartystyczne, realizm i fantastyka, nawiązania do skrajnie różnych gatunków i stylów. Na końcu jest odpowiedź na tytułowe pytanie, lecz nie będziemy tutaj jej przedwcześnie zdradzać.

Agnieszka Izdebska zajmuje się natomiast szczegółowymi kwestiami genologicznymi. Badaczka proponuje spojrzenie na dwa utwory Elizabeth Strout: *Olive Kitteridge* i *Olive powraca*. Ukazuje je jako przykłady tzw. powieści nowelowej (czyli *composite novel*), w której postaci, wątki i motywy zawarte w różnych historiach w rozmaity sposób się przeplatają. A jednocześnie utwory te stanowią odmiany powieści inicjacyjnej czy nieco przewrotną realizację *Bildungsroman*. Kategoria powieści nowelowej ukazana została na nowo jako atrakcyjne dla współczesnego czytelnika źródło fabularnych odkryć, gry z własną uważnością / nieuważnością oraz z samą formą, jaką jest zbiór przecinających się opowiadań. Zakłada ona konieczną ciągłą współpracę odbiorcy z tekstem i jego złożoną kompozycją.

Do dawniejszej, XX-wiecznej literatury zagląda w swoim szkicu Viktoria Durkalewych. Autorka przywołuje na początku nieco zapomnianą trylogię toruńską Zdzisława Wróbla z czasów PRL (*Inauguracja, Eldorado, Szczelble*), należąca do tzw. kryminału miejskiego, potem zaś obejmuje uwagę całość prozy tego pisarza. Kluczem do odczytania tej twórczości, także w powiązaniu z trudnym życiorysem Wróbla, pełnym traumatycznych doświadczeń, okazała się współczesna geopoetyka (a dokładniej koncepcja Elżbiety Rybickiej). Dzięki takiemu ujęciu możliwe się stało przedstawienie na nowo wątków auto/bio/geo/graficznych w dziełach powieściopisarza oraz dostrzeżenie ich głębszego, antropologicznego wymiaru. Wydobyte zostały takie dziś na nowo dyskutowane kwestie, jak złożoność kultury pogranicza, sprawa przesiedlenia i zaczynania życia na nowo, wpływu widzenia wojny na życiowe i pisarskie doświadczenie, w tym na kształtowanie powieściowej formy.

Zupełnie inne kwestie, związane z nowymi technologiami, omawia Agnieszka Przybyśzewska. Interesuje ją XXI-wieczny wymiar interakcji między dziełem a czytelnikiem – nie tylko ten bardziej oczywisty, związany z procesem rozumienia i uważnością, lecz ten powiązany z nośnikiem, z fizycznym kontaktem odbiorcy z literackim artefaktem lub polegający na zanurzeniu w przedstawiony świat poprzez środowisko cyfrowe, gdy zaciera się granica między tym, co realne, fikcyjne i wirtualne. Autorka odkrywa przed nami współczesne anglojęzyczne odmiany powieści epistolarnej, która angażuje najdosłowniej zmysł dotyku czytelnika (niezwykła książka Nicka Bantocka), jak również cyfrowe dzieła, w których zastosowane algorytmy maksymalnie angażują odbiorcę. Do tych ostatnich należą np. *chat stories*, publikowane na platformie *Suspects*, czy projekt *The Flower Letters* Hannie i Michała Clarków. Ramą teoretyczną są badania nad materialnością tekstu oraz rolą graficznego interfejsu.

Z kolei Anna Skubaczewska-Pniewska w swoim studium wprowadza nas w świat dwóch całkiem współczesnych powieści, kpiarsko ukazujących środowisko uniwersyteckie, które zostały napisane w ostatnich latach przez profesora filozofii na UJ, Artura Przybysławskiego (i także autora jednego z tekstów w naszych *Variach*). *Pan Profesor* i *Pana Profesora dziennik sekretny* to utwory groteskowe, pełne erudycyjnych aluzji i rubasznego humoru, także najrozmaitszych stylizacji i gier językowych. Od strony genologicznej dzieła te bardzo różnie były określane przez recenzentów i krytyków z powodu licznych odniesień do tradycji literacko-filozoficznej. Autorka jednak łączy ową wielogatunkowość oraz intertekstualność z kategorią *powieści kampusowej* (akademickiej), a także wskazuje – na podstawie szczegółowej analizy – na główny intertekst literacki, jakim jest *Gargantua i Pantagruel* François Rabelais’go.

Odmienny, bo zbliżony do eseju, charakter mają artykuły Pawła Grafa i Artura Przybysławskiego, dowodzące przy okazji, że zjawisko wielogatunkowości dotyczy również tekstów naukowych. Paweł Graf w rozważaniach pod tytułem: *Czy powieść (dziś) może być oryginalna i co miałoby to oznaczać?* wychodzi od rozmyślań nad znaczeniem pojęcia „oryginalność” w najrozmaitszych źródłach i kontekstach, by wrócić w końcu do literatury. Po wstępnym doprecyzowaniu przechodzi do zagadnienia oryginalności w powieści i znów powraca do oryginalności, wskazując m.in. na jej związek z badaniem świata, przywracaniem pamięci czy intuicyjnością.

Szkic *Jedno zdanie Gabriela Garcíi Márqueza (próba analizy tekstualnej)* jest natomiast hołdem złożonym przez wspomnianego wyżej powieściopisarza i filozofa, Artura Przybysławskiego, dla rzemiosła pisarskiego Gabriela Garcii Márqueza. Badacz skupia się wyłącznie na pierwszym zdaniu *Stu lat samotności*, porównuje wersję oryginalną z tłumaczeniami – i dzieli to wypowiedzenie na sześć segmentów-leksji, które poddaje drobiazgowej analizie. Pokazuje, jak w każdej z nich podziwiany pisarz stopniowo ukazuje nowy świat i jego różnorodność, antycypując jednocześnie przyszłe wydarzenia. To jedno zdanie stanowi dla Przybysławskiego i wgląd w technikę twórczą kolumbijskiego autora, i w jego biografii oraz okoliczności powstania słynnego dzieła, i w tajemnicę kreowania powieściowego suspenseu.

Pozostałe części „Litterariów” (poza ostatnią) mieszczą teksty autorów reprezentujących zagraniczne ośrodki naukowe. W dziale *Mistrzowie* Oleksandra Shtepenko przybliżyła sylwetkę naukową wybitnej ukraińskiej literaturoznawczynie Sołomii Pawłyczko, której artykuł pod tytułem *Powieść jako prowokacja intelektualna*, przełożony z języka ukraińskiego przez Viktorię Durkalewych, znajdziemy w dziale *Przekłady*. Na przykładzie krótkiej (bo przerwanej tragiczną śmiercią) kariery naukowej Pawłyczko można prześledzić proces kształtowania się nowoczesnego literaturoznawstwa ukraińskiego, odmienny od tego, który zachodził w realiach polskich. Stworzyła ona fundamenty ukraińskiej nauki o literaturze, a intrygująco zatytułowany szkic badaczki zapewne zaskoczy czytelnika zarówno swobodną formą, jak i podejściem do tytułowej problematyki. Dość powiedzieć, że zamiast systematycznie wyłożonej teorii powieści znajdziemy tu barwny i dramatyczny życiorys pisarza i naukowca podpisującego się jako W. Domontowycz, Wiktor Ber albo Wiktor Petrow.

W dziale *Varia* zamieszczone są krótsze lub luźniej związane z tematyką tomu szkice Matthiasa Freisego i Oksany Yavorskiej. Niemiecki badacz w napisanym po angielsku tekście *The Two Components of the Modern Novel* przybliżył mniej znany aspekt Bachtinowskiej koncepcji powieści. Natomiast ukraińska autorka zaproponowała lekturę dylogii

pochodzącego z Drohobycza Andrzeja Chciuka (*Atlantyda i Ziemia księżycowa*) jako wielogatunkowych powieści wspomnieniowych.

I wreszcie dział *Recenzje*, w którym Katarzyna Rytlewska prezentuje książkę poświęconą komparatystycznym analizom prozy Olgi Tokarczuk, znanej z niechęci do tak zwanej literatury gatunkowej, której zdarzyło się jednak napisać kryminał (*Olga Tokarczuk. „Comparative Perspectives”*, czyli kierunek ku dalszym porównaniom).

*

Jak widać, idea powieści jako swoistego metagatunku czy tekstu w gruncie rzeczy wielogatunkowego była rozmaicie interpretowana w załączonych tu pracach. Zależało nam na tym, aby dać wolną rękę badaczom w wyborze dzieł i perspektywy – po to właśnie, by uzyskać wielowymiarowy obraz. Mamy nadzieję, że każdy z Czytelników znajdzie w nim coś dla siebie.

Dorota Korwin-Piotrowska i Anna Skubaczewska-Pniewska

Bibliografia

- Bachtin, Michaił 1982. *Problemy literatury i estetyki*. Tłum. Wincenty Grajewski. Warszawa: Czytelnik.
- Kristeva, Julia 1983. „Słowo, dialog i powieść”. Tłum. Wincenty Grajewski. W: Eugeniusz Czaplewicz [&] Edward Kasperski (red.). *Bachtin. Dialog. Język i literatura*. Warszawa: PWN.
- Litteraria Copernicana* 2021. Powieść kryminalna nr 3 (39).
- Skubaczewska-Pniewska, Anna [&] Justyna Tuszyńska (red.) 2020. *Powieść dziś. Teorie, tradycje, interpretacje*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.